

Siklósi András

Rózsa Sándor, a leghíresebb betyár. Születésének 200 évfordulójára

Rózsa Sándor

Mottó: „Ha még egyszer születhetnék,
újra megint betyár lennék,
betyár lennék a csárdában,
betyár – az Isten házában!”

(betyárnóta)

Rózsa Sándor (Szeged-Alsóváros vagy Rösze? 1813. július 16. – Szamosújvár, 1878. november 22.), a közismert betyárvezér elsősorban a nép megsegítése s a szegények istápolása révén él a magyarság emlékeiben, de persze megítélése saját idejében s az utókorában is eléggé ellentmondásos. Voltak, vannak olyanok, akik közönséges bűnözőnek, gazfickónak tartják. Kétségtelen, hogy nem volt „szent ember”, azonban tudatos gonosztevő sem; hiszen káros tetteinek oka nem elsősorban gyenge jellemében, szándékos elvetemültségében rejlik, hanem a mostoha körülményekben s a félfudális társadalom érzéketlenségében, végzetes eltiportságában gyökerezik. Tanulmányomban ezt a problémakört igyekszem körüljárni, s a célszemélyen kívül szeretném megvilágítani néhány hazai és külföldi sorstársának hányatott világát, valamint összevetni a kései „utódok” magatartásával, motivációjával is.

Bevezetésül hadd idézzek néhány passzust *Murgács Kálmán* megrázóan tanulságos (film)novellájából.

„– Mondják kegyelmetek, miért adták erre a szomorú mesterségre a fejüket? Látszik, hogy nem ide indultak valamikor, s nem a szívük szerinti a rablás, meg a gyilkolás. Miért nem térnek vissza az emberek közé, hol becsületes munkával, becsületes kenyeret, nyugodt álmot szerezhetnek maguknak, ahol családot alapíthatnak? Ne mondják, hogy nem lehet. Széles az ország, sok vármegyében még a nevüket sem ismerik, menjenek el oda, ott új életet kezdenek. Szébbet, jobbat, boldogabbat.

– Azt hiszi uram, hogy meg nem tennék, ha lehetne? Ha csak egyetlen mód volna rá, megpróbálnánk. Avagy azt gondolja, hogy boldogság nekünk nádasban bujkálni, erdőben rejtőzködni, lesni folyton az üldözőket; fagyban járni, hóban hálni, s négy széles vármegyét keresztül kószálni csak azért, hogy két-három napra meghúzzuk magunkat, s ne ma, hanem holnap kerüljünk az akasztófára?

– De ha tudják, hogy ilyen a szegénylegény-élet, minek álltak oda?

– Mondom, hogy muszájból. Dezertőrök vagyunk mind a ketten, de azt is mondhatnám, hogy jóformán mindnyájan, kik szegénylegények lettünk. Én, uram, honvéd voltam *Kossuth Lajos* alatt. Gyerek voltam még, nem kényszerített senki, hogy katonának álljak, mégis odamentem. *Perczel Mór* seregében szolgáltam, s harcoltam Alibunárnál, ott voltam Szenttamásnál, verekedtem Jarkovácánál, szaladtam Mórnál, sebet kaptam kétszer, panasz el nem hagyta miatta az ajkamat soha, mert amit tettem, a hazáért tettem. Azután elvittek német katonának, őriztem a hegyeket Klagenfurtban, harcoltam ötvenkilencben a taljánok ellen, és miért? A kapitányom, egy részeges, komisz morva ember, még a magyar szótól is eltiltott. Ha valaki magyarul beszélt, tíz kemény pálca járt ki érte. Hétszer verték rám a tizet-tizet, de eltűrtem. Tudtam, hogy el kell következnie a szabadulásnak, ami után hazatérhetek zsellérnek, szegénynek,

más földje tőrójának, de otthon lehetek a halasi határban, melynek minden fűszála, virága, pasirtája engem vár, és értem imádkozik a városzéli kurta kis viskóban egy szegény asszony hajdon lánya, aki immár tizenkét esztendő óta sóhajtozik utánam, aki hű maradt úgy, ahogy megígérte valamikor, mikor katonának vittek. Vártam a szabadulás percét, ami el is következett. Hívatnak le a századirodába, s ott a kapitány tudomra adta, hogy kész az obsit, mehetnék is haza, ha neki nem kellene az olyan kemény, katonának teremtetett ember, mint én vagyok. Tehát ő káplárt csinál belőlem, csak kapituláljak be újabb tizenkét esztendőre. Megköszöntem a kegyes jószágát, de azt feleltem, hogy nem. Nem, még a klagenfurti hét templomnak minden tornyáért sem; nem, ha nekem adnák ezt a német várost házastól, határos-tól együtt. Megyek haza Halasra koldusnak, szegénynek, zsellérnek. A kapitány azt mondta, jól van, s intett az őrmesternek, aki méltó hóhértársa volt. Egy perc múlva ott állt a deres az udvaron, mellette az őrmester, kezében a nádpálca. Intett a katonáknak, azok lerántottak a húsz körmömről, s én megkaptam a káplári zsold előlegét, nem pengő forintban, hanem jól puffanó huszonöt botban. Kiállottam jajszó nélkül. Utána megkérdezték újból: akarok-e önként, szabad akarattól további szolgálatot vállalni? Mit tehettem uram, azt feleltem, hogy legyen. Odarajzoltam a keresztet valami német írás alá, felvarrtam a káplári csillagot a gallérra, s néztem este a Göncölszekeret, mely nem mutat nekem többé utat Halasnak sohasem. Pedig hát mutatott. A múlt év tavaszán munderokat szállítottunk Aradra, és kíséror kellett a szekerek mellé. Kivezényeltek engem is, és jöttem haza örvendező szívvel az ősi földre, hol magyarul turbékol még a vadgalamb is. Bajánál jöttünk át a Dunán, Szabadka felé igyekeztünk, hanem uram, mikor megéreztem ennek az áldott homoki földnek az illatát, mikor meghallottam a nádas zizegését, tudtam, hogy itt maradok, mert itt kell maradnom. Még akkor éjjel megszakítottam, s negyednap ott voltam a Bogár János bandájában. Hova szegődhetne más helyre egy szökött katona? Hát ezért nem mehetek én vissza az emberek közé egyetlen egy vármegyébe sem. Köröznek engem mindenfelé, s ahol megtalálnak, ott velem virít az akasztófa. Máskülönben ez a cimborám története is, annyi különb-

séggel, hogy ő csak négy évig ette a császár kenyereit, de nem bírta a füle a sok 'kutyamagyart' hallgatni, nem bírta a magyarságáért méltatlanul kapott ütlegeteket, kereket oldott, amint lehetett. Kínkeserves magyar sors a miénk, amelynek vége mégis csak az akasztófa. Pedig higgye meg, nem tapad embervér a kezünkre, lopás sem szennyezi a lelkünket más, mint egy postarablás, ahol a németnek azt a pénzt vettük el, amit magyar ember verejtékezéséből rakott be a kasszába. A magyar uraságok komenciót mérnek, s ezért jobban vigyázunk a gulyájukra, nyájukra, ménesükre, mint a drága pénzzel fizetett pásztorok. Ilyen betyárok vagyunk mi, kérem, akiknél nagyobb gazemberek járnak emelt fővel, kevély arccal, s élnek jó mód-ban, boldogságban, megtiszteltetésben.

Sóhajtott egyet, megfogta a tele palackot, s úgy vágta a korcsma falához, hogy az üveg ízzé-porrá tört. Búsongó lelke terhén akart vele könnyíteni. A deákok könnyes szemmel hallgatták a szomorú magyarok szomorú sorsát elbeszélő szavait. Remény-ittas lelkük összeölelkezett a betyárok reményvesztett lelkével. Nem ítélték el, csak szánták, végtelenül szánták a magyar sors kálváriás útját járó nyomorultjait, akiknek egy bűnük van, hogy magyarok. Egyszerű lelkük minden érzésével szeretik ezt a földet, amelynek a tulajdonosa, ha idegen is, de a föld porában ott hamvad ősapáik teste. Ott van a barázdák közé becsurgatva elődeik vére, verejtéke, hogy dús kálászt növeljen az idegenből ideplántált császári kegyenceknek, talpnyalóknak, kiknek egyetlen érdemük, hogy szívük mélyéből gyűlölik a magyart. (...)

Ki volt a betyár, s ki nem, ma se tudjuk megmondani. Voltak becsületes szegénylegények, s voltak a hatalom minden erejével rendelkező 'betyárok', csak éppen a nevük volt komisszárius, bezirker, csendbiztos, meg a jó Isten tudja, miféle, feljebb. Betyárnemzetnek, rebellisnek gúnyolják a magyart. Talán nem is olyan szegény. Hisz köztük sokkal több nemes szívű, melegebben érző ember volt, mint azok közt az 'urak' között, akiket a magyar nemzet nyakára szabadított a sors kegyetlen akarata. Zöldell a fű tavasszal betyár-síron, pandúr-síron, hisz az Úristen esőt ad, mind a jóknak, mind a gonoszoknak földjére..."

1.) A törvényen kívüliség okai s a számkivetettek sanyarú élete

Kik és mik voltak a betyárok?

A szó eredeti jelentései: korhely suhanc, zsoldos, igazmondó; foglalkozás és birtok nélküli, facér legény; nőtlen, rátarti parasztivadék; nyalka ifjú, urasági cseléd; rabló, csavargó.

A betyárság egyfajta „intézmény” volt. Élethivatás, a maga külön erkölcsi törvényeivel. Az óriási pusztaságok, mocsaras lápvidékek, irtatlan erdők szinte kínálkoztak, hogy a lecsúszott egzisztenciájú emberek falkába verődjenek, mint némely állatfajták, s „társadalmat”, hierarchiát szervezzenek. Lehetővé tette ezt a rossz közigazgatás, a gyatra közrendészet, a fokozódó nyomorúság, vagy a levert és brutálisan megtorolt szabadságharc utáni szigorú *Bach*-korszak. Sokan menekültek a jobbagység elviselhetetlen terhei elől, másokat elhajszolt a nem ritkán igazságtalanul kiosztott büntetésekkel járó megbélyegzettség. Az sem mellékes, hogy eleinte 12, majd 10, végül 8 esztendőre fogdosták össze a nehéz sorsú legényeket katonának, ami elől sokan elszöktek a pusztába vagy az erdőbe, ahol átalakultak „fenevaddá”. Ilyen emberekből fejlődött ki a betyárság. Persze, sok rosszvérű, züllött egyén is csatlakozott hozzájuk, ill. keveredett velük. A „betyármozgalomnak” ez az eléggé ismert időszaka az 1890-es évekig tartott, utána szinte varázsütésre megszűnt, főként a körülmények megváltozása miatt, noha később sem vált egészen okafogyottá. A nép a hányatott életű betyárokat zömmel tisztelte, szívébe fogadta, sőt pienesztálra emelte, s étellel-itallal, ruhane-művel támogatta. Olykor még a veszélyt is vállalva, a saját portáján bujtatta, fedezte őket a szimatoló „fejvadászok” elől.

A betyárok sem voltak egyformák; eltérő eszközeik, céljaik és „munkamódszereik” szerint oszthatók csoportokra. A **gyalogbetyár** a legalacsonyabb rangú: nem volt felszerelése vagy hátszállova. A betyárok „legelőkelőbbje” viszont a **fegyveres lovas betyár** volt. A **kocsin járó betyárok** ravaszok voltak: fedeles kocsin közlekedtek, a szalma alatt pedig fegyvert rejtgettek. A **házásó betyárok** rablási módszerükről kapták a nevüket: a fal alatt üreget, csatornát vájtak a szobába, úgy vitték el az értéktárgyakat. A **lókötők** természetesen állatokat (lovat, marhát, juhot, sertést) tulaj-

donítottak el, elsősorban tavasszal és ősszel, amikor kevesebb nyom maradt utánuk. A **futó-betyárok** az különböztette meg a többiektől, hogy állandóan bujdosnak, míg mások időnként törvényes foglalkozásuk mellett betyárkodtak. A „**selyembetyárok**” vagy „**muszájbetyárok**” a ritkábban előforduló köznemesi származékokat takarják. A **kapcabetyárok** olyan hitvány gazemberek, akiknek még társaik közt sincs becsülete. (E kifejezés garantáltan feldühítette az érintetteket, ezért többnyire meg is torolták a súlyos sértést, már ha módjukban állt.) A **betyárbecsület** pedig az összetartást jelentette, vagyis azt, hogy valamirevaló betyár sohasem árulta el a bajtársait, és semmiképpen se viselkedett velük tisztességtelenül. A zshiványokat az szeparálta el tőlük, hogy komoly indok nélkül is vért ontottak, senkit nem kíméltek, emiatt mindenki gyűlölte őket.

A betyárok általában éjjel „tevékenykedtek”, nappal békés pásztoroknak mutatkoztak. Egyik legfőbb feladatuk volt a szorgalmas figyelés, nehogy a csendőrök váratlanul meglephessék őket. Igen elterjedt jeladásuk a kútágas felengedése és a feltűnő pipázás (füsteregetés) is. Ez figyelmeztetett a zsandárok közeledésére, ill. jelenlétére. A betyárok nemigen használták a valódi nevüket. Hozzátartozóikat nem akarták bajba keverni, ezért azt még a bitófa alatt sem árulták el. A betyárokat olyan paraszti hősként emlegették, akik a németből gúnyt űznek, a gazdagot emberségre tanítják, a szegényt segítik. Az idegenből jött osztrák csendőrség nem ismerte az országot, sem pedig a népet. Az üldözött betyárok folyton félrevezették, kicselezték őket. Így alig értek el eredményeket a betyárvilág felszámolásában. A vármegyék merev szabályai, rendeletei és a túlzott megyei önállóság is megnehezítette sikeres elfogásukat. A furfangosan rakott szalmakazlak s a csárdák pincéi, titkos földalatti járatai, rejtett ajtói gyakran búvóhelyet, menekülési útvonalat nyújtottak a pribékek elől. (Volt olyan csapszék, mely két megye határára épült. Mivel a pandúrok engedély nélkül nem léphették át megyéjük határát, előfordult, hogy a betyárok békésen iszogattak a csárda egyik felében, míg a fegyveres perzekutorok tehetetlenül szemléltek mindezt a másik oldalon, ám a „szabály az szabály”. A környék népe, de főleg az érdekelt betyárok pedig jót mulattak rajta, hogy az üldözötteket éppen az üldözők rendeletei védik. Éltették,

vivátozták a megye bumfordi vezetőit, hogy tartsa meg Isten továbbra is ezt a „bölc” szokásukat.)

A **betyárbandák** általában 6-7 főből álltak, és szigorúan hierarchikus felépítésűek voltak, melyben mindenkinek megvolt az állandó helye („tisztsége”), a rátermettsége, képességei szerint, amit befogadása előtt bizonyítania kellett. A **vezér** (egyben a banda névadója) mindig a legkiválóbb, legtekintélyesebb középkorú személy volt, aki elegendő tapasztalattal rendelkezett, hogy a csapatot hatékonyan vezesse. Helyettese, tanácsadója, a fiatalabbak kiképzője volt az **öregbetyár** (kb. társelnök), ami a második rangot jelentette a bandában. A **nagybotos** volt a legerősebb s a legügyesebb verekedő, a **lövő** pedig a puskákhoz, pisztolyokhoz értett leginkább. A **kutyás** (vagy **pecér**) a felbőszült ebeket képes volt lecsillapítani, a **paripás** viszont a megvadult lovakat és bikákat „szelídítette” meg egy-egy állatszerzés és elhajtás során. A **kujtorgó** a hírek szállítását, a felderítéseket, a külső kapcsolattartást látta el, s az orgazdákkal egyezkedett az „üzletek” bonyolításakor. Végül a **kéményleső** a rejtekhelyre vigyázott, a csapatra főzött, s karbantartotta, javítgatta a harci eszközöket (karikás, fokos, vasalt bot, balta stb.) és egyéb szerszámokat. Persze előfordult, hogy egy legény 2-3 „funkciót” is ellátott, sőt az sem volt ritka, hogy némelyik pozíció betöltetlen maradt. A betyárok állandó edzésben voltak (birkózások, erőpróbák, fegyveres gyakorlások), aminek tényleges haszna a rablások és menekülések alkalmával mutatkozott meg. Jobbára magukban „dolgoztak”, másoktól elkülönülve éltek, de nagyobb akciók során alkalmi szövetségeket is kötöttek riválisaikkal. Meglehetősen szilaj, szűkszávú, morózus természetűek voltak (bár duhajkodásra, részegeskedésre is hajlamosak), ezért az életre-halálra szóló, kemény összecsapásokban nem kértek és nem adtak kegyelmet.

A betyárok a szabadságért önként vagy kényszerből elhagyták a társadalmat (ill. a peremére kerültek), fűtültek annak szabályaira és normáira; dacosan, öntörvényűen viselkedtek, azaz értékrendjüket áthidalhatatlan szakadék választotta el a „normális” világtól. Azért kompromisszumok is akadtak, hiszen akinek családja volt, gondoskodnia kellett felesége és gyermekei folyamatos látogatásáról, eltartásáról. A falusi, tanyai lakosság közelebb állt a betyárokhoz, mint a városi.

Pártolta őket, felnézett rájuk (olykor a földesúri s az idegen elnyomás megfélemezőit látta bennük), teljesítette „kérdéseiket”, ugyanakkor félt is tőlük, hiszen megszokott rendjét alkalmasint veszélybe, bajba sodorhatták. A távolabbi városiak már kevésbé kedvelték a betyárokat, inkább felforgatóknak, zűrös, erőszakos elemeknek tekintették őket, akiktől nem ártana megszabadulni. A betyárok mindig vigyáztak a „jó hírükre”, s egyáltalán nem igaz, hogy nem törődtek a társadalom róluk alkotott képével, értékítéletével. Gyakran kikémlelték a lakosság véleményét, s olykor igyekeztek az elvárásokhoz idomulni. Akik megsértették a betyártörvényeket, s antihumánus cselekedeteikkel szégyent hoztak társaikra, azokat rövid úton elintézték, vagy kizárták maguk közül. Az ilyen szerencsétlenekből lettek a megvetett kapcabetyárok, akiknek ezután vajmi kevés mozgási lehetősége maradt. A hatalom kezdettől bűnözőket, üldözendő és likvidálandó haramiákat látott a betyárságban. El is követtek mindent ennek érdekében. Új rendvédelmi szerveket hoztak létre, a „fogdmegyek” számát pedig jelentősen földuzzasztották, de sokáig eredménytelenül „kerülgették a forró kását”. Ha mégis elkaptak egy-egy legényt, roppant kegyetlenül bántak vele, mintegy példát statuálva a többieknek is. Persze a betyárok sem tétlenkedtek ezalatt, mert jó néhány karhatalmistát, zsandárt küldtek át az örök vadászmezőkre. Itt említeném meg a Galíciából hazavezényelt, szabadkőműves **Ráday Gedeont**, aki jól felkészült, kíméletlen kőzák lovasaival rettenetes pusztítást végzett a délalföldi betyárok közt. Az ő gyalázatos terrorjának „köszönhető”, hogy a 19. század végére a legaktívabb, legszervezettebb Szeged környéki (csongrádi) betyárok szétverése befejeződött.

2.) Haramiák, rablók, útonállók, kalózosok és hasonszörűek Európában és a világban

A **társadalmi kitaszítottság nem magyar specialitás** (noha nálunk talán gyakoribb, mint másutt, hiszen okai is bőségebbek és nyomósabbak). Többé-kevésbé minden népben, nemzetben előfordul valamilyen mértékben, ezért meg se kíséreltem, hogy a világ banditáit leltárba vegyem. Erre alighanem egy lexikon is szűknek bizonyulna. Találomra csupán néhány híres-hírhedt nevet

ragadok ki a sokaságból. Rögtön leszögezem azt is, hogy az idegen bujdosók közt vannak a mi szegénylegényeinknél jóval sötétebb és brutálisabb figurák, noha akadnak azért tiszteletünkre és/vagy száználunkra méltó emberek is bőven.

Robin Hood a brit mondakör és folklór egyik legünnepeltebb hőse, „a tolvajok fejedelme”. Egy törvényen kívüli, képzett íjász, aki társai segítségével fosztogatja az angliai Nottinghamshire megyében utazókat. Leginkább arról közismert, hogy „elvesz a gazdagoktól, és a szegényeknek adja”. Alakja a középkortól egészen napjainkig felbukkan könyvekben, filmekben és a média minden területén. Az őt megidéző balladák a 14. században terjedtek el. A következő század elejére már a nyárköszöntő mulatságok egyik jellegzetes karaktere lett. A róla szóló történetek a sherwoodi erdőbe és Nottinghambe helyezik, holott a történészek szerint yorkshirei lehetett. A balladákat és dalokat először csak az énekmondók propagálták, s csupán később terjedtek el szélesebb körben. Származását illetően van olyan történet, melyben közember, de ismeretes olyan is, ahol földbirtokait vesztett, lecsúszott nemesként kerül említésre az „angol betyár”. A legenda valóságalapjával, személyével kapcsolatosan megoszlanak a vélemények, s ma sincs egységesen elfogadott álláspont. Számos forrás szerint az feltételezhető, hogy egy normann nemesember volt, akit alattomosan kiforgattak javaiból, ezért törvényen kívülé és a trónbitorló **János** király ellenségévé vált. Mindaddig harcolt az igazságtalanság és a zsarnokság ellen, míg a törvényes király, **Oroszlánszívű Richárd**, haza nem tért a szentföldi keresztes hadjáratból (aki aztán méltóképpen megjutalmazta kitarató hívét).

Mindenekelőtt szögezzük le, hogy **Rinaldó Rinaldini** sohasem élt, pusztán egy nagyszerű ponyvaregény, úgynevezett rablóromán hősé. Nem is foglalkoznánk tovább a kérdéssel, ha nem a költőóriás **Goethe** sógora, **Christian August Vulpius** írta volna 1798-ban. Megjelenése után rögtön franciára és angolra fordították, majd minden európai, sőt néhány azon kívüli nyelven is kiadták. Terjedelme egyre nőtt, és számos változata keletkezett az idők során. Magyarországon a 19. század közepén kezdte meg pályafutását, s ez még a 20. század elején is tartott. Pedig nem különösebben értékes munka. A kusza és szellemtelen kalandhal-

maz végső soron unalmas. Viszont a lovagias rabló figurája: a szegények és elnyomottak védelmezője, a gazdagok, hatalmasok ostora ügyesen megragadta a néphangulatot, amely már ekkor rajongott a szabadságért és az emberi jogokért. Érdekességként megemlíthetjük még, hogy a szerző húgát, a 23 éves munkáslányt (**Vulpius Krisztina**) Goethe a házába fogadta, s miután gyermekük is született, feleségül vette. (28 esztendeig éltek együtt.)

Sir Francis Drake (1540 körül – 1596. január 28., Portobelo) angol tengerész, navigátor, helyettes admirális, felfedező és kalózhajó parancsnok, ill. politikus **I. Erzsébet** királynő idejében. Az általa vezetett flotta másodikként került meg a Földet, és ő volt az első kapitány, aki élve hazajutott erről a vállalkozásról. Érdemeiért a királynő lovaggá ütötte. 1588-ban jelentős szerepet játszott a spanyol Győzhetetlen Armada visszaverésében. 1595-ben, egy San Juan (ma Puerto Rico) elleni sikertelen támadás után, vérhasban halt meg Panamában. Legendás vakmerősége meglehetősen ellentmondásos. Az angolok szemében nemzeti hős volt, a spanyolok számára szimpla kalóz („El Draque” = sárkánykígyó). **II. Fülöp** spanyol király 20.000 dukát (ma kb. 8 millió USD) vérdíjat tűzött ki a fejére. Meglepő, hogy a különben elég finnyás angol udvarnak semmi kifogása sem volt Drake módszerei ellen, sőt igénybe vették szolgálatait, felhasználták képességeit a leendő gyarmatbirodalom megteremtése végett.

Henry McCarthy (1859. november 23. – 1881. július 14.), leginkább **Billy, a Kölyök** néven ismert, de más álneveket is használt. Hírhedt amerikai törvényen kívüli, aki főleg ló- és marhalopásokból, valamint bankrablásokból tartotta el magát. **Pat Garrett** és Billy kölyök valaha együtt rótt az utakat, illegálitásban burkolózva. Garrett egy idő után úgy dönt, a tisztesség útjára lép, és rendőrné áll. Nem sokkal később bebörtönzi régi cimboráját. Billy azonban megszökik, és meggyilkolja Garrett két helyettesét. Garrett kénytelen hajtóvadászatot rendezni hajdani legjobb barátja elfogására. Sokan akarják Billyt holtan látni: bankárok, földbirtokosok és a terület kormányzója is. Menekülése közben Billy nem hajlandó rejtőzködni, és hamarosan össze is találkozik Garrettel. A kaland végül Billy halálával végződik, de hamarosan kibontakozik páratlan legendája. (Jellemző az USA silány históriájára, hogy efféle kétes ala-

kokat, valamint az indiánok lemészárolóit, azután a még kártékonyabb gengsztereket, politikusokat emelte rivaldafénybe, hiszen náluk tisztességsőbb hősei nemigen voltak. Mégis ők akarják megszabni több ezer éves múlttal, hatalmas kultúrával rendelkező népeknek, hogy miképpen, milyen keretek közt élhetnek.).

Juraj Jánosik (Terhely, 1688. január 25. – Liptószentmiklós, 1713. március 17.), a magyarul **Jánosik György**nek nevezett tót (szlovák) betyár is legendává vált, életét számos irodalmi mű és film dolgozza fel. A tót népköltészet és a romantikus művészeti alkotások is tovább gazdagították, árnyalták alakját. Trencsén vármegyében, a szülőfaluja környéki hegyi tanyákon nőtt fel. Tizenyolc évesen beállt *Rákóczi* seregébe. Amikor 1708-ban, a trencsényi csatában a császári csapatok vereséget mértek a kurucokra, ő fogságba esett, és kényszersorozás útján a *Habsburgok* szolgálatába került. Raborként szolgált a bitcsei várban, ahol megismerkedett az egyik fogvatartott zsványkapitánnyal. Jánosik később visszatért szülőfalujába, de amikor barátja 1711-ben megszökött, beállt a bandájába. Többek között lovakat csempésztett Lengyelországból. Később őt választották vezérré, de nem sokáig tölthette be ezt a tisztséget, mert a lipitói pandúrok 1713-ban elfogták. A kínzást sem nélkülöző „bírósi tárgyaláson” fosztogatás és a Rákóczi-szabadságharcban való részvétel vádjával halálra ítélték és kivégezték. (Állítólag egy otromba húskampót vágtak a hátába, majd fölhúzták, s addig lógatták rajta, amíg kiszenedett.)

Avram Iancu, magyarosan: **Janku Ábrahám** (Felsővidra, 1824 – Körösbánya, 1872. szeptember 10.) az egyik legbarbárabb magyargyűlölő és etnikai gyilkos, aki gyalázatos nevét örökre beírta az oláh (román) s a honi történelembe. Erdélyi jogász volt, az 1848-49-es forradalom és szabadságharc ellen szervezett császárhű oláh felkelés vezetője. Felszabadított jobbágycsaládban született. Apja vagyona révén humán tárgyakat tanulhatott, azután jogi iskolát végzett Kolozsvárott. Marosvásárhelyen lett írnok, majd visszatért az Érc-hegységbe, s Topánfalván elkezdte összegyűjteni a móc parasztokat a jobbágyfelszabadítás ürügyén. Eleinte békés tiltakozó akciókat szervezett, s gyorsan a környék mozgalmának egyik vezetőjévé vált, különösen a balázsfalvai oláh népgyűlésen

való részvétele után. Radikálisan ellenezte a magyar forradalmárok követelését, azaz Erdély és Magyarország egyesülését (unióját), ami ettől függetlenül létrejött 1848. május 30-án. Július 11-én vált forróvá a helyzet, amikor Magyarország nyilvánította Ausztriától való elszakadását. Ekkor Iancu és az oláhok (osztrák ígéretek és uszítások nyomán!) nyíltan ellenünk fordultak, s véres összecsapások alakultak ki a magyar nemesség és oláh jobbágyaik közt. Iancu ekkor már nyílt separatizmust képviselt (azaz Erdély oláh bekebelezését), amit még az osztrákok is elleneztek; s a hegyekbe visszavonulva magyarelles gerillafelkelésbe, mérszárlásokba kezdett. Azonban *Bem József* diadalmas serege ellen nem tudott komoly eredményeket fölmutatni, csupán a rombolásban és öldöklésben élte ki magát. Abrudbányán, Zalatnán, Nagyenyeden, Hariban, Nagylakon, Borosbenedeken és Járán példátlanul kegyetlen és alatomos vendettákat, valóságos magyar népirtást rendezett a békés polgári lakosság soraiban. Többek között *Vasvári Pál* – a pesti márciusi ifjak egyik szószólóját, aki éppen követségben járt a vidéken – is elfogták és felkoncolták. Avram Iancu a magyar forradalom leverése után sem vonták felelősségre, de legalább leszerelték és félreállították, ill. megfigyelés alá helyezték. Mellőzése, megaláztatásai miatt idegösszeroppanást kapott, alkoholista csavargóvá züllött, s élete végéig félőrültként, magányosan bolyongott a Kárpátok hegyeiben. Rövidlátó, önző, sovíniszta politikájával nemcsak nekünk okozott súlyos károkat, hanem oláh testvéreinek is; mégis a mai Románia tele van a szobraival, emlékműveivel, s nemzeti hősként tisztelik.

3.) Betyárbandák, lókötők, zsványok a történelmi Magyarországon

Itt is nagy a választék, ezért nem könnyű megrostálni a mezőnyt, de elkerülhetetlen, hiszen a főhősünk eleve adva van, Rózsa Sándor személyében. Miközben a szelektálást végeztem, szemembe ötlött, hogy a hazai betyárvilág nagyjából a mai Csonkaország területére korlátozódik (Alföld, Bakony, Somogy, Mátra stb.), azaz a Felvidéken, Erdélyben és egyéb régiókban alig-alig mutatható ki ez a „deviáns” életforma. Ennek okait persze

most nincs módomban kutatni, noha egyszer valakinek érdemes lenne alaposan megvizsgálni. (Valami olyasmire gondolok, hogy ez a középső, viszonylag sík terület volt leginkább kitéve a történelem viharainak, pl. az idegen hódítók betöréseinek. Jellegénél, domborzatánál, dúsan termő földjeinél, enyhe éghajlatánál fogva is ez a táj legalkalmasabb a megművelésre és a nagyállatok legeltetésére; márpedig a betyárok az alacsonyabb társadalmi rétegekből, főként a zsellérek, pásztorok [csikósok, gulyások, juhászok, kondások], ill. a szénégetők, favágók, szökött rabok és katonák soraiból eredeztethetők.)

Klasszikus értelemben a kismanesi származású (*Székely*) **Dózsa György** (Dálnok, 1474? – Temesvár, 1514) nem tartozik szorosan a betyárok közé, inkább azok történelmi előképének tekinthető, álláspontom szerint. Gyerekkorát falujában töltötte testvéreivel, apja halála után Makfalvára került. Mindig a vitézi pálya vonzotta, apja nyomdokaiba akart lépni, így később katonának állt. Több végvárban is szolgálhatott (bár erről nincsenek adatok), mivel **Szapolyai János** erdélyi vajda 1513-as török elleni harcaiban lovaskapitányként vett részt. A hadjárat után nándorfehérvári őrségben maradt. Itt vívott győztes párviadalt 1514. február 28-án, a szendrői lovas szpáhik vezérével, az epeirosi **Alival**, aki már sok vitéz halálát okozta. Ezért a tetteért **II. Ulászló** király kétszeres zsold és aranylánc mellett lovagrendbe emelte, falut ajándékozott neki, valamint engedélyezte, hogy a családi címerébe a hőstett emlékére egy karddal levágott vérző kart illesszen. Eközben **Bakócz Tamás** esztergomi érsek és szentszéki követ 1514. április 9-én kihirdette a pápai bullát, azaz a törökök elleni keresztes hadjáratot, melynek vezérévé Dózsát választotta. Május közepére az országban mintegy 40.000 fős paraszti had gyűlt össze, azonban szervezési hiányosságok, Bakócz visszakozása, a keresztes háború lefújására tett kísérletek, a nemesek ellenkezése és az akkor uralkodó viszonyok együttesen a felkelés kirobbanásához vezettek. Dózsa György, hírnevét igazolva sok diadalt aratott, és bár az egész országban kitört a lázadás, ő csak a keresztes sereget irányította, a helyi zavargásokhoz nem volt köze. Bár a felkelők több helyen vereséget szenvedtek, ő seregével elfoglalta a Maros menti várak többségét. Egészen a temesvári csatáig (1514. július 15.)

nem szenvedett vereséget, itt azonban Szapolyai beavatkozott, és nagy csatában legyőzte a felkelőket. Dózsa György és **Gergely** testvére fogságba esett. Később mindkettőjüket borzalmas kínok közt kivégezték. A korabeli feljegyzések így írtak erről: „Először is tüzes vassal megkoronázták Györgyöt, aztán még élve, meztelenül, lábainál fogva megkötözve saját katonái, akiket közönségesen hajdúknak neveznek, s akiknek cselekedetei annyi sok szörnyűséget hoztak..., fogaikkal széttépték és felfalták.” A szeme láttára három darabra vágták öccsét, majd ezután bitófára függesztették. A hiedelemmel ellentétben a trón, amelyre ültették, nem volt tüzes, csupán a korona, melyet a fejére raktak. A tüzes trónról szóló legenda csupán **Petőfi Sándor** (*A nép nevében*) költeménye után terjedt el széles körben. Dózsa György később az elnyomó főúri hatalom elleni harc jelképévé vált (lásd **Ady** és **Petőfi** verseit), bár a bolsevizmus alatt történelmi szerepét túlhangsúlyozták (a korabeli nemesi szemléletű krónikások viszont leminősítették).

Angyal Bandi (Borsod vármegye, 1760? – 1806. november), eredeti nevén (*Szentmártonyi*) **Ónody András**, a legrégebbiről ismert betyár. Felvidéki nemesi családból származott. Apja **Ónody András**, anyja **Olehváry Krisztina**, akik Borsod egyik legkiterjedtebb birtokával rendelkeztek. Gondos nevelésben részesült; gyermekkorát Sajószentpéteren töltötte, majd felváltva a család birtokain lakott. Legkedvesebb tartózkodási helye a dusnokpusztai major. Kétszer nősült. Első felesége Nyíriből való, az elszegényedett nemesi **Angyal család** leszármazottja. (Valószínűleg ragadványként innen kapta az Angyal nevet.) Első törvénysértéseit az 1780-as években követte el. A Hortobágyon gyakran megfordult gyanús alakok, kupecsek, orgazdák között. Hajdúböszörményben 6 hétig tartják fogva, mire igazolja, hogy a város méneséből a saját lovait szakította ki. Először 1787-ben fogja el a vármegye, négy ló ellopásáért. Mire egy év múlva kihirdetik az ítéletet, elég sok bűncselekményért kell felelnie. Tizenkét ízben elkövetett tolvajlással vádolják, de csak hármat találtak ebből bizonyítottnak. Leghíresebb tette a karcagi, mezőtúri vásárok szétverése. Elég szigorú büntetést róttak ki rá: 8 évi börtönt, közmunkával súlyosbítva. Kegyelmi kérelmére az udvari cancellária a büntetést két évre mérsékelte, s édes-

anyja kérelmére további hét hónapot engedtek el. Ebben nagy része volt nemesi származásának. Ez később is hasznára volt. A család kiterjedt rokoni kapcsolatai révén időnként sikerült eltussolni ügyeit. Azokból pedig volt bőven. Továbbra is tartotta a kapcsolatot korábbi cimboráival, orgazdaságba, lopásba keveredett. Börtönbe kerülésekor írta meg a maga mentségére „*Apológiáját*”, hibáinak, tetteinek magyarozatát. Íráskészsége a korabeli átlagnál magasabb iskolázottságra vall. Négy vármegyében (Borsod, Abaúj, Gömör, Hajdú) ismerték viselt dolgait. 1799-ben a borsodi bíróság újra elítélte 2 évre. Megint fellebbezett, de ezúttal a kancellária megduplázta (4 évre) a büntetését. Mivel Ónody nem vonult be önszántából a szegedi börtönbe, országos körözést adtak ki ellene. Ekkor már Angyal Bandinak nevezte magát. A néphagyomány és Csongrád vármegye elfogatóparancsa szerint jó kiállású ember volt, hivalkodóan cifra pásztorgúnyában járt, torzonborz bajuszát pederve viselte. Az okmány említi, hogy több nyelven beszélt: magyarul, deákul (latinul), németül, tótul. Angyal Bandi haláláról sokféle mendemonda terjedt el. Az egyik szerint börtönben halt meg 1804-ben, a másik szerint felakasztották, illetve kisfia halála után felhagyott a betyárkodással, és békés öregségben halt meg. Az igazság az, hogy az 1805-ben kiadott körözés ellenére Angyal Bandi nem került börtönbe, hanem 1806-ban kelevényben (gennyes kelések) halt meg. Az alakját övező legenda még életében kialakult, később több szabadlegény vette fel a nevét, s a lovas betyár mintájává vált. Viselt dolgai, kalandjai megjelennek a népdalokban, balladákban. Nemesi származása miatt az **úri betyár** alakja nagyon foglalkoztatta a közvéleményt. Még népszínmű is készült róla, sőt **Jókai Mór** egyik elbeszélésének (*A népdalok hőse*) is ihletője. A népnyelv egy vasútvonalat is elnevezett róla, a „puszták réméről”. A pástorok körében elterjedt mondák szerint birtokán föld alatti istállóban vagy kazalnak álcázott rejték helyen tartotta lopott állatait, amelyeket 1-2 éven át nevelt, és csak akkor adta el, ha biztos volt, hogy eredeti gazdája már nem ismeri föl.

Sobri Jóska (Erdőd major, 1810. – Lápafő, 1837. február 16.), eredeti nevén **Pap József**, a maga idejében rettegett útonálló volt, aki később legendás dunántúli betyárként vált közismertté,

alig pár évnyi zsványkodás következtében. Halála után még ötven évvel is arról beszéltek, hogy nem halt meg, azaz „Sobri él”, és gazdag számadó valahol az Alföldön, ill. emigrált Amerikába. Rózsa Sándor után talán a leghíresebb magyar betyár. Körülötte valóságos kultusz alakult ki: mesék, dalok és táncok őrzik emlékét. Szombathelyi börtönbüntetésekor, a szóbeszéd szerint, Sobri valóságos paraszt-Adonisszá vált. Amikor közmunkára vezették, a cselédek és az úrinők fürkésző tekintete követte minden mozdulatát. Apja, **Pap István**, a Sopron vármegyei Sobor faluból került Vas vármegyébe, a mai Bögöte közelében fekvő Erdőd majorba kanásznak, ahol Jóska nevű fia született. (Valószínűleg édesapja szülőfaluja után kapta a Sobri ragadványnevet.) A legenda szerint fiatalkori rossz társaság terelte a tévútra. Még szinte gyerekként inkább legénykedésből, mint bűnöző szándékkal részt vett egy bakonyi disznólopásban, majd az eltulajdonított jószág értékesítésében. A cselekményre azonban hamar fény derült, s Jóskát a törvényszék a kár megtérítésére és a szombathelyi börtönben letöltendő 2 év büntetésre, továbbá pálcázásra ítélte. A néphagyomány szerint a börtönben megváltozott. Romantikus történeteket szöttek a **Benkő Lázár** nevű porkoláb feleségével létesített szerelmi kapcsolatáról. Egyik rabtársától tanult meg írni, olvasni és öltözködése is megváltozott. Mikor visszatért, cifra ruhát viselt (varrottas mellény, ezüstgombos dolmány, piros bagaria csizma), és kész kalandor volt. A börtönből való szabadulásáról is többféle mendemonda kering. Az egyik szerint az említett porkolábné segítségével szökött meg, míg a másik szerint (ez a valószínűbb) rendszeren kitöltötte büntetését. 1835-ben társával, **Fényes Istók** bojtárral kirabolták a kolomposi juhászt. Istókot elfogták és felakasztották, Sobrinak azonban sikerült megszökni. Ettől kezdve bujdosásra kényszerült, és csakhamar a csavargó szegénylegények vezérévé vált, akikkel a Dunántúl erdős vidékein garázdálkodott. Alvezérént **Milfajt Ferkónak** hívták. (Milfajt hat iskolát végzett, s több nagyúrnál szolgált inasként, Sobri bizalmasa és tanácsadója volt.) A Bakony és a hozzá közel lévő Vas, Zala, Győr és Veszprém vármegyék voltak működésük területei. Bandájukkal általában gazdag számadó juhászokat, kereskedőket fosztogattak. Sobri 1836-ban követte el talán leghíresebb tettét, amikor Kónyiban a győri káptalan

pénztárát rabolta ki, és az uradalmi számtartó minden vagyonát elvette. Másik híres esete **Hunkár** ezredes kirablása volt, ami végzetesnek bi-zonyult számára, hiszen az áldozat (akinek ez-úttal szó szerint egy fillért sem hagytak a házában) nagytekintélyű és befolyásos ember volt. Az ezre-des nem volt rest, magánál a királynál és a nádor-nál is panaszt tett, így a vármegyék és a kormány-zati szervek szigorú és megfelelő intézkedésekre utasítottak. A közvélemény eddigre már félte Sobri nevét. Az országban gyakoriak voltak a rab-lások, melyeket akkor is az ő számlájára írtak, ha nem ő követte el. Veszélyessé vált az utazás. A kancellária a bűnözés megállítása érdekében moz-gósította hat vármegye katonaságát, és valóságos hajtóvadászatot rendeltek el ellene. Fejére 100 arany vérdíjat tűztek ki. Az üldözött Sobri csapatát kétfelé osztotta: az egyik Milfajt vezetésével a Vértes felé vonult, míg ő a másikkal a Bakonyon át Tolna felé tartott. Alvezérét érte előbb utol a végzet: egy elfajult mulatság során saját magát lőtte meg; a sebesült betyárt elfogták, és 1836. december végén a rögtönítélő bíróság felakasz-tatta. Sobrit és öt társát Somogy és Tolna várme-gye határán, Lápafőnél kerítették be. Itt szabály-szerű ütközet alakult ki, a sarokba szorított betyá-rok bátran védekeztek, még sebesülten sem adták meg magukat. Sobri folyamatosan tüzelt a 30-35 főnyi katonára, akik végül mégis a közelébe fér-köztek, és egy tiszt lándzsával rontott rá. A betyár célba vette, de amikor rádöbbsent, hogy körül van véve, a fegyvert maga ellen fordította, és szíven lőtte magát. A még életben lévő társai közül né-hánynak a zűrzavarban sikerült kereket oldani. Sobri az 1800-as években a magyar közbiztonság elrettentő helyzetének szimbólumává vált, egye-sek a magyar Rinaldo Rinaldininek nevezték, s olyan tettekkel is felruházták, melyeket el sem kö-vetett. *Vahot Imre, Eötvös Károly, Krúdy Gyula* is írt róla, ponyvakiadványokban is gyakran szere-pelt, de még a német nyelvterületekre is eljutott a híre. 2002-ben pedig kalandfilm készült életéről.

Bogár (Szabó) Imre (Bócsa, 1842. április 6. – Pest, 1862. július 19.) az ország egyik leghíre-sebb lovas betyárja volt, minden vidéken ismerték a nevét. Mikor felcseperedett, gulyásbojtárként szolgált. 1860-ban történt, hogy a gulyából hiány-zó ökrök miatt gyanúba került, vallatásra fogták, és 1861-ig börtönben ült; pedig a néphit szerint

ártatlan volt, s nagyon bántotta az igazságtalan bá-násmód. Nyilván nem volt született gonosztevő. Szabadulása után nem szegődött el sehova, hanem felcsapott szegénylegénynek, s társaival rabláso-kat, fosztogatásokat követett el. Bandájának tag-jai: **Bogár Jakab** (az öccse), **Bogár Mihály** (az unokatestvére), **Zsákai Ferkó, Dönti Péter**. Be-tyárkodása alig egy évig tartott, mégis jelentős hír-névre tett szert. Bujdosása során beüzent az úri házakba, hogy küldjenek ki neki ételmezt, italt, pénzt. Ha teljesítették a kérését, akkor nem bán-tott senkit. Rendszerint mindent megkapott, mert a betyárbandáktól való félelem abban az időben mindenkit önkéntes adakozásra biztatott. (Amiatt, hogy nagyobb rablások és gyilkosságok nem fű-ződtek nevéhez, az emberek idealizálták a szemé-lyét, s halálát is megsiratták.) 1862 nyarán ismét fogságba esett, s azonnal ki is végezték, noha a rögtönítélő bíróság kevés bizonyítékot talált elle-ne. Inkább elrettentő példát akartak statuálni ve-le, hogy az elharapódzó betyárságot megfékezzék. Az akkor húszéves, „igen szép külsejű és arcú” ifjú akasztása sokakat megmozgató esemény volt Pesten. A nép ellepte az utcákat, amikor virág-koszorúval a kezében a vesztőhelyre szállították. Nyilván a nagy érdeklődés volt a fő oka, hogy az egyik legszebb betyárballada fűződik nevéhez, amelynek írott változatát már 1870/71 telén föl-jegyezték, ám szinte semmiben sem egyezik a megállapítható tényekkel. Az elfogás körülmé-nyeit is másként adja elő, s a dalban emlegetett lányról sincsen szó a törvényszéki és csendbiztosi iratokban. Fizimiskáját valóban daliásnak írják le az egykorú újsághírek (egyik szerint „arcvonásai az Isten képmását viselik”), s ennek lett a követ-kezménye, hogy a népköltésben – közvetetten stilizálva – aranyos zabláját, ezüstös kantárját emle-getik. Híres betyárokról gyakran vélték úgy, hogy előkelő származásúak. Bogár Imréről is suttozták, hogy a kalászdí gróf fia, akit egy dunai hajóska-pitány lopott el, majd egy cigányasszony nevelte fel. Borsodban úgy tudták, hogy a kepesi gróf tör-vénytelen fia volt.

Vidróczki Márton (Mónosbél, 1837. novem-ber 12. – Mátraverébély, 1873. február 8.) híres mátrai, palóc vidéki betyár volt. Bandájával beka-landozta Heves, Gömör, Nógrád és Borsod várme-gyét. Az életéről nem maradt fent semmi. Apja **Vidróczki András** juhász volt. Azt, hogy miért vá-

lasztotta a szegénylegények hányatott életét, a néphagyomány sokféleképpen magyarázza. Egyes történetek szerint katonaszökevény volt, mások szerint bojtár korában kegyetlenül megverte a számadója, s ezért állt betyárnak, de romantikus szerelmi történetről, árva sorsról, törvénytelen származásról is beszélnek vele kapcsolatban. Legvalószínűbbnek az első két verziót tartják a kutatók. A mondák szerint szép, derék ember volt, lobogós ujjú inget, bő gatyát viselt, pisztolyokkal, puskákkal bőven felszerelve járt. A hiedelem szerint nem fogta a golyó, kegyetlenül megbüntette ellenségeit, nagylelkűen meghálálta a segítséget. Csak a gazdagtól rabolt, a szegényt nem bántotta. Sok történet szól vakmerőségéről, féktelen természetéről, mulatozásairól. Mindezek miatt félelemmel vegyes tisztelet övezte nevét az emberek között. Egy ízben betért egy mikófalvai lakodalomba, amikor a pandúrok már országosan körözték, s egy nemes úr, akinek korábban megmentette az életét, juhásznak öltözve, a subája alatt menekítette ki. Vidróczki haláláról szintén többféle verzió látott napvilágot. Egyesek szerint a szeretője árulta el, többen gondolták úgy, hogy egyik társa ölte meg. A korabeli sajtó közleménye is ezt igazolja. Ezek szerint **Pintér Pista**, egyik bandatársa végzett vele Verebély határában. Örök álmát pedig Egerben, a Rókus temetőben alusza. Sírját kopjafa jelöli, s barlangot és forrást is neveztek el róla. Alakját **Kodály Zoltán** is felidézte egyik zeneművében (*Mátrai képek*), valamint számos népdal, ballada is fűződik hozzá.

Patkó Bandi legendabeli betyár, akinek alakjához dalok és mondák kapcsolódtak a 19. század végén és a 20. század elején. Hagyománya főképp a Dél-Dunántúlon élő. Alakja folklorizáció eredménye. Egy versbéli betyár elevenedett meg a népi képzeletben. A hozzá kapcsolódó történetek más híres betyárok történeteinek az elemeiből variálódnak (megajándékozza a szegény asszonyt a gazdag kereskedő rovására, vérdíjért elárulják stb.). Patkó Krúdy írásában (*Valakit elvisz az ördög*) is megjelenik, de nem betyárként, hanem mint a vidéket járó **Alvinczi Eduárd** önkéntes testőre. Somogyban „saját betyárjuknak” tartják. Barcs mellett egy hatalmas kocsányos tölgy „Patkó Bandi fája” néven ismert. Zamárdiban nyaranta róla elnevezett „hétpróbás betyárversenyt” tartanak. 1904-ben **Rákosi Viktor** egyik munká-

jában (*Az én falum*) elbeszéli egy csárdában töltött éjszakáját. A gazda egy fapadot jelölt ki alvóhelyül a számára, melyen harminc évvel korábban Patkó Bandi sokat hált. „Betyárnak jó lehet – felelém –, de nincsen egy becsületes ember számára való fekvőhelye? – Oda magam fekszem – mondá a szíves házigazda.”

Savanyú (vagy **Savanyó**) **Jóska** (Izsákfa, 1841. szeptember 12. – Tótvázsony, 1907. április 9.) hírhedt bakonyi betyár volt, s egyben az utolsó a „nagyok” mezőnyében. Vas vármegyei katolikus családban született. Édesapja, **Savanyú József**, juhászszámadó volt Orosziban, édesanyja neve **Kovárczi Erzsébet**. Két édes fiútestvére volt, **István** és **János**, valamint egy **Mária** nevű féltestvére, apja második házasságából. István öccse is betyárnak állt, de őt a pandúrok 1879. június 29-én lelőtték. Savanyú Jóska birkát lopott, és emiatt lett törvényen kívüli. Betyárnak állt, és bekalandozta a dunántúli Vas, Zala, Győr és Veszprém vármegyét. A róla szóló mondák jelentős része is ebben a régióban keletkezett. Elsősorban kismemeseket, módos parasztgazdákat, falusi kereskedőket, tehetősebb iparosokat rabolt ki bandájával (**Doma Vendel**, **Horváth Venczel Mihály**, **Czifra János**, **Hajdú Borzas István**, **Orbán János**). Elkövetésükre jellemző volt a különös kegyetlenség, hiszen áldozataikat gyakran megverték és megkínózták. Először 1860-ban fogták le, amikor nyolc hónapot töltött a veszprémi fegyházban fegyveres csavargásért. 1872-ben egy sitkei rablás miatt megint letartóztatták, de ekkor a bűnrészeségét nem tudták bizonyítani. Másodszor 1875-ben, Sümegen egy hónapot töltött börtönben, súlyos testi sértés miatt. 1881-ben **Bogyai Kálmán** csabrendeki földbirtokos kúriáját próbálta társaival sikertelenül kirabolni, de ekkor már gyilkosságba keveredett, hiszen lelőtték **Bogyai Antalt**, a ház urának testvérét. Ezután egyre merészebb lett, és a nagyvázsonyi uradalmi pénztárt vakmerő módon, fényes nappal harmadmagával rabolta ki. Az 1880-as évekre az ország legkeresettebb betyárjává vált. Sok vidéken feltűnt, és a nyelvekkel is elboldogult, hiszen jól beszélt a magyaron kívül tótul, és németül is megtanult élete során. Magyarul és németül írni és olvasni is tudott. A hatóságok évekig tehetetlenek voltak ellene, hiszen Savanyú és számkivetett cimborái sikeresen bujkáltak a Bakony sűrűjében. Alacsony termete

(mindössze 159 centiméter magas volt) sokszor segítette abban, hogy el tudott rejtőzni a Bakony legkisebb sziklahasadékaiban is. Végül a fejére kitűzött 1000 forintos vérdíj mellett a bosszúvágy segített kézre kerítésében. Bandája egyik tagja, **Magyarósi István**, billegi bojtár feladta őt, mert Savanyúék 1883-ban a nagybátyját a henyei erdőben agyonlőtték. 1884. május 4-én, a halápi csárdában, mulatozás közben fogták el. Magyarósi ide hívta a betyárokat áldomásra, és a borba erős altatót kevert. Az így elbódított betyárt már könnyen lefogták. Az 1886-os bírósági tárgyalásán 29 bűntettel vádolták meg, köztük rablással, emberöléssel, súlyos testi sértéssel, hatóság elleni erőszakkal. A gyilkosságot nem tudták rábizonyítani, de még így is életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélték. Ezután több mint 20 évet a börtönben töltött, 1901-ig Illaván, majd 1906-ig Vácott. Végül gróf **Csáky Kálmán Emánuel** váci püspök kérelmére kegyelmet kapott. Kiszabadulásakor, jóval túl a hatvanon, már kiöregedve a betyársorból, szabóműhelyt nyitott, de hamarosan öngyilkos lett, amit búcsúlevelében azzal indokolt, hogy reumája miatt kibírhatatlan fájdalmai voltak. Az orvosai szerint, fájdalmai enyhítése érdekében amputálni kellett volna a lábát, ám ő a műtét elől mereven elzárkózott. Nagyon jó tanyái voltak a Gyöngyösi, a Vámosi, a Billege csárda, vagy az alföldi Pusztá csárda. Volt egy cseles szokása, hogy pandúrnak öltözött, és így járta az erdőket, mindenhol érdeklődve Savanyó Józsi felől. Egyszer egy erdőkerülő el is árulta neki, hogy hol található meg. No, de meg is járta! Másnap a Vámosi csárdában a magát zsandárnak kiadó Savanyú és társai meginvitálták a fickót az asztalukhoz. Ott elvették a puskáját, a sörétet kiszedték belőle, beleszórták a borába, és megitták vele. Közben fegyvert szegeztek rá, és a feje felett ütésre készen egy baltát tartottak. Elverték, s mivel egyik lába kificamodott, a fél lábán kellett táncolnia. Azután megeskették, hogy soha nem árulja el őket, majd Savanyú felfedte kilétét. A Keszthely c. lap 1884. május 11-i számában írják Savanyú Józsi elfogásáról, a „hős” csendőrök felmagasztalásával. A hely, időpont és a szereplők megfelelnek a valóságnak, csupán az elfogás módjának és körülményeinek leírásában van hazugság. A rettegett betyárvezért több mint tíz évig hiába keresték, üldözték, s most a csendőrök csak úgy kimennek az erdőbe, rávetik magu-

kat és elfogják? Nem ment ez ilyen egyszerűen. Az igazság az, hogy csellel, árulással gyúrta le a hatóság Savanyúékát, amiről az újságolvasó városi népek nem értesülhettek, ellentétben a csárdák látogatóival, ahol még sokáig emlegették. Savanyúnál elfogatásakor egy díszesen gravírozott Lancaster, egy szép Lefauheux kétcsövű fegyver, egy tizlövetű forgópisztoly és egy kettős fedelű Remontoir ezüstóra volt. A csárdajárók imígyen szóltak róla: „Jó ember volt az kérem, nagyon jó ember; a szegényeket nem bántotta, de nem bántott az mást sem; nem rabolt, nem gyilkolt, vér nem tapadt a kezéhez, csak szépen elkérte az uraságok pénzét.”

4.) Rózsa Sándor, a betyárkirály

Rózsa Sándor a legkimagaslóbb, legkarizmatikusabb az összes magyar betyár közül, nincs olyan ember, aki ne ismerné a nevét, hírét, vagy néhány róla szóló történetet. Már életében csodálat és tisztelet vette körül, rengeteg ballada és szájhagyomány fűződik a nevéhez, születése napjától fogva. Viszonylag alacsony növésű, vékony, „egybenyakú”, sötét bőrű, dús bajuszú, szőkés hajú, szúrós tekintetű, hosszas orrú, hirtelen haragú, robosztus alkatú legény volt, aki az ész és fufang osztásakor sem állott éppen hátul. Számos gaztette (kb. 30 gyilkosság, lopások, rablások stb.) ellenére istenfélő, vallásos (katolikus) ember volt, naponta imádkozott, sohasem káromkodott, s ezt társaitól se tűrte. **Gémes Eszter**, egy balástyai parasztasszony ezt írta róla: „Viharban született, és olyan erős volt, hogy kirúgta magát az ócska pólyából. Tíz évesen már bárkivel öltre ment, és földhöz vágta.”. Anyját **Kántor Erzsébet**nek hívták. Apját, **Rózsa Andrást**, korán elveszítette, mert lólopásért felakasztották, más források szerint rablás közben Bácskán agyonütötték. Mindez nagy hatással volt életének további alakulására. („Zsiványnak zsivány a fia is!”) Analfabéta volt, nem sajátította el az írást és olvasást, de iskolába se nagyon járhatott. Első bűnét Kiskunhalas határában követte el, Balotapusztán. **Darabos István** gazdától két meddő tehén ellopása miatt 23 éves korában, 1836-ban indult ellene eljárás. Ekkor került a szegedi börtönbe. Becsületét és tekintélyét már itt megalapozta azzal, hogy sehogy sem

tudták kiszedni belőle a társai nevét. Szökése után futóbetyárrá lett, és hírhedt kalandok sokasága kapcsolódott nevéhez. 60 kitudódott bűnesete ismert. Megölt két katonát, a makói csendbiztost, tanyákat rabolt ki, szarvasmarhákat, lovakat hajtott el. Mindezért állandó menekülésben, üldözöttségben volt része. („Rózsa Sándornak még a lován is fordítva van a patkó, hogy mikor megy, azt higgyék, hogy jön” – tartotta róla a fáma.) Az Alföld hatalmas pusztáin, tanyáin bujkált, a **Veszélka** családnál talált gyakorta menedéket. 1845-ben kegyelmi kérvényt nyújtott be a királyhoz, miszerint szeretne becsületes útra térni, azonban ezt elutasították, sőt egész Csongrád vármegye parancsot kapott, hogy kerítsék elő. Azonban ez nem sikerült, a környéken pedig tovább szaporodtak a bűntettek. Bandájában (**Rózsa András**, **Tombác Antal**, **Csonka Ferencz**, **Szabó Imre** stb.) szigorú rendet és fegyelmet tartott, és az emberek nem mertek a szemébe nézni. Ha valakivel találkozott, az volt a szava járása: „Jól megtörölje kend a száját, se látott, se hallott, érti?”

1848. október 13-án a Honvédelmi Bizottmány (OHB) és Kossuth menlevelével (amennyiben derekasan vitézkedik, kegyelmet kap) csatlakozott a szabadságharcához 150-200 fős szabadcsapatával, a Délvidéken. Szokatlan kinézetükkel (csupa erős, izmos, daliás legény; pörgekalapban, lobogó kék ingben és gatyában, fekete posztódmányban, fehér szűrben, bőrcsizmában; karikás ostorral, fokossal, pisztolyokkal felszerelve; szilaj paripákon vágatva) és fantasztikus, portyázó harcmodorukkal hatalmas sikereket arattak mindenütt, még a harcedzett **Damjanich János** tábornok elismerését is kivívták. November derekán közvetlen felettesük, **Asbóth Lajos**, egy kisebb település (Ezeres) lefegyverzésére vezényelte őket, s itt ólmozott csapójú ostromaikkal legalább tízszeres rác (szerb) túlerőt likvidáltak, ill. kergették el. De mindenütt kivédhetetlenek, tarthatatlannak bizonyultak, ahol megjelentek. Az egyébként szintén kemény, alaposan kiképzett rác (granicsár) megszállók rettegtek tőlük, s örültek, ha rommá verten szétszaladva legalább a rongyos életüket megóvhatták. Ami hónapokig nem sikerült a hadseregünknek (vagyis a rác és oláh martalócok megfékezése s a déli részek felszabadítása), azt Rózsáék pár hét alatt tökéletesen megoldották. Ja, hogy közben öltek és fosztogattak is? Vajon az nem szá-

mít, hogy előzőleg a délszláv gyilkosok békés magyar falvak tucatjait tizedelték meg, és rabolták ki, vagy gyújtották fel? Úgy gondolom, megérdemelték a betyáros választ! A mieink valóban boszorkányos ügyességgel bántak a karikással (kiverték az ellenségek szemét, vagy a nyakuk köré tekerve az ostort, lerántották őket a nyeregből a földre), s miközben jelentős hordákat szórtak szét és/vagy semmisítettek meg, maguk csak minimális veszteségeket szenvedtek. (Egy alkalommal, a strázσαι ütközetben, kb.700 rác holttest maradt a csatatéren, ám a betyárok közül csupán egy sérült meg könnyebben. Nem rossz arány, ugye? Mintha az égiek is vigyáztak volna rájuk!) Persze az nem vitás, hogy Sándor bandája nem volt alkalmas a huzamosabb katonáskodásra, mert senki sem parancsolhatott nekik, s mindig a saját belátásuk szerint cselekedtek. Megtették, amit tudtak, s ezzel örökre beírták magukat históriánk legfényesebb lapjaira (még a pesti lapok is róluk cikkeztek!), de hosszú távon nem számíthatott rájuk a honvédség, ezért hamarosan fölsozlatták őket azzal, hogy fölmentésük ezután is érvényes, de a továbbiakban lehetőleg ne vétkezzenek.

Ekkor Rózsa Sándor Szeged környékén csi-kósnak állt, és megnősült. (Elvette kedvesét, **Bodó Katalint**, akitől két gyermeke született.) Boldogsága azonban nem tartott sokáig. A szabadságharc elfojtása után (Kossuthék immár nem garantálhatták büntethetlenségüket) a labancok rátörtek a házára, mert el akarták fogni, és bár sikerült elmenekülnie, megint bujdosni kényszerült. Az a hír járta róla, hogy forradalmi szervezkedés irányítója, így kézre kerítése érdekében roppant magas, 10.000 koronás vérdíjat tűzött ki a fejére **Albrecht** főherceg. Sokáig ennek dacára sem sikerült „begyűjteni”, mígnem 1857-ben a komája, bizonyos **Katona Pál** szegedi tanyás gazda, besúgta a pandúroknak. (Sándor ezt megneszelte, s az árulót dulakodás közben halálosan megsebeztek; azonban a zajra előjövő felesége egy baltával hátulról fejbe kólintotta a vezért, aki elájult, s így a szomszédok könnyen megkötözték, majd átadták a zsandároknak. Tárgyalását 1859 februárjában tartották. A szabadságharcban való részvétele óta nagy népszerűségnek örvendő betyárt nem merték kivégeztetni, az ítélete életfogytig tartó börtön lett. A büntetést Kufstein várában kezdte letölteni (ahol vasárnaponként, jó pénzért a piactéren mu-

togatták, mint az egyetlen köztörvényes foglyot), szigorú őrizet alatt. Itt 1865-ig raboskodott, majd Theresienstadtban, később Péterváradon őrizték. 1868-ban amnesztiával szabadult (*Mária Valéria* hercegnő születésének köszönhetően), de nem sok esélye kínálkozott az újrakezdésre. 55 évesen megpróbált becsületesen élni, de az előítéletek ezt szinte lehetetlenné tették. Így hát megint összeszedte a régi cimboráit, s postakocsikat, vonatokat raboltak ki (mert hát haladni kell a korral!). Nevezetes a Kistelek melletti akciója, melynek során a síneket felszedve siklatták ki a szerelvényt. Ám pechjükre a kocsikban katonák utaztak, akik hét társát lelőtték, s Rózsa térdét is komolyan eltalálták, így megint elfogták. Rablógyilkosságért először halálra ítélték, majd ezt 20 évig tartó börtönre változtatták – ám ő hamarosan újfent megszökött. Végül 1869. január 12-én Ráday Gedeon ravasz csellel (kihasználva, hogy mindig pandúr szeretett volna lenni) becsalta a szegedi várba, ahol csapdába esett. Borzalmasan megkínózták, igyekeztek minden vélt és valós bűnt ráolvasni, s az 1872. decemberi per során életfogytig tartó rabságra ítélték. 1873. május 5-én Szamosújvárra került, ahol az 1267. törzskönyvi számon tartották fogva. A börtönben szabás-varrás, illetve később (gyengesége miatt) harisnyakötés volt a munkája. Befelé fordult, mogorvává vált, s nem barátkozott senkivel, csak a galambokat etette a börtönudvaron. Egészsége azonban nagyon megromlott, és 1878. november 22-én gümőkórban (tüdővész) meghalt. Sírja ott domborodik az újvári fegyencház komor temetőjében, a többiek jeltelen, sivár sírhantjai között. (Furcsa, hogy Rózsa Sándor végső nyugalomát megzavarva, a holttestéről levágták a koponyáját, hogy az osztrák orvosok „agresszióra utaló szervi elváltozások” után kutakodhassanak a fejében.). Egyszerű sírkövét azóta felújították, virág is mindig nyílik rajta. (A *Romantikus Erőszak* nevű nemzeti rock-együttes és rajongótábora 2005-ben, *Bese Botond* kecskedudás népzene-szel, Sándor bácsi kedvenc nótáival tisztelgett a hős magyar betyár előtt, és megkoszorúzta síremlékét. Hasonlóképpen cselekedett a *Kárpátia* együttes is, *Petrás János*ék két autóbusznyi híve piros-fehér-zöldbe borította a sírját.) Megfontolandó, hogy Rózsa Sándor hamvait visszahozassuk szülővárosába, hiszen bárhova is vetette a sorsa, azért csak ide tartozik, a szegedi földbe.

Rózsa Sándor felbukkanásával nyert igazi értelmet a „betyárbecsület” szó. Valódi igazságosztó volt – nemcsak a nép, de a többi haramia között is. A korabeli források szerint csakis a gazdagoktól vett el, a szegényekkel bőkezűen bánt: elismerését szívesen fejezte ki jutalmazással. A zsákmányt mindig egyenlően porciózta ki cimborái között, magának sosem hagyva többet, mint másnak. Mi több: barátai családját is felkarolta, ha bajba jutottak. Rózsa eredeti mestersége szerint pásztor volt – és lám, később, betyárként sem lett hűtlen szakmájához: komoly karriert futott be, mint „a nép pásztora”. Alakját idealizálták védenecsei, sőt emberfeletti képességek birtokosaként tartották számon. Egyes történetek szerint mérhetetlen varázsereje volt, amellyel táltosok ajándékozták meg. Ez a fajta bálványozó tisztelet nem ritka más népek betyármitológiájában sem: elég csak az angol folklór népszerű útonállójára, Robin Hoodra gondolnunk. Ha hihetünk a szájhagyománynak, Rózsa Sándoron nem fogott a golyó sem, mert burokban jött a világra. Mára elmondhatjuk, hogy az idő szintúgy nem hagyott nyomot rajta. Karizmatikus alakja rendre fölbukkant az évszázadok során a szépirodalomban, a ponyvafüzetekben (német nyelven is!), népszínművekben, dalokban, nótaslágerekben – de a Rózsa-legendárium visszaköszön csárdák, utcák és köztetek neveiben is. A pandúrokat leleményesen kicselező betyárkirályt televíziós filmsorozatban is megörökítették. (*Hofi Géza* rendszeren ki is parodizálta!) Legutóbb az Ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékparkban bukkant fel egy átfogó kiállítás főszereplőjeként. A szervezők Rózsa születésének 195. évfordulóján gigászi munkával összegyűjtött, eredeti dokumentumokkal és tárgyakkal, valamint autentikus zenével és „betyártoborzóval” adóztak emlékének. Rózsa idejében az ún. „betyárfészken”, azaz Csongrád megyén túl is sokaknak inába szállt a bátorsága, ha szárnyra kapott a hír, miszerint a nagy betyár „összevonta a szemöldökét”. Akkor vajon mi táplálta és táplálja mégis a Rózsa-kultuszt? (Gyakran olyasmiket is ráruházva, amikhez halvány köze sincs.) Talán a betyárvezér szabadság- és igazságvágya, valamint embersége az, amivel oly könnyű manapság is azonosulni. Hiszen törvényellenes cselekedeteiért mindig is vezekelni kívánt, sőt: az 1848-as szabadságharc idején csapatával a forradalmárok nézeteiért küzdött. Az ő

szabadságról és becsületről alkotott fogalmai azonban a törvényeken kívül álltak. Az volt számára a biztos, ha a maga módján szolgált

igazságot, és társaival egyénileg gondoskodik arról, hogy mindenki megkapja, ami jár neki.

Rózsa Sándor sírja a szamosújvári fegyház temetőjében

5.) Művészeti, irodalmi ábrázolások; a néhai betyárok összehasonlítása korunk förtelmes gonosztevőivel

Embertelen, zsarnoki rendszerek, idegen megszállások, hitvány ideológiák sorra követték (követik) egymást hazánkban, s mindegyik (belső és külső) ellenségünk olyan betyárképet igyekezett kreálni magának, amiből hasznot húzhat. A felvilágosodást felváltó romantika nagymértékben idealizálta a betyárok jellemét és tetteit, de sok máig ható igazságot is kimondott róluk. Mostani tudásunk erről a különös, férfias világról lényegében ekkor alapozódott meg. Én úgy vélem, hogy a mindenkor őszinte népművészetben (naiv festők, pásztorfaragások) és népköltészetben (betyárdalok és balladák, rabénekek) megőrzött többségi emlékezet nem tévedhet nagyot, tehát hajlamos vagyok ebbéli ismereteimre, tapasztalataimra hagyatkozni. Mindezt jól kiegészítik a ponyvairodalom termékei, s főként nagy íróink, poétáink művei is. Hadd említsem meg itt Krúdy és *Móricz Zsigmond* nevét. Előbbi plasztikus, vonzó kisregényt írt a betyárvilágról (lásd *Források*, a végén!), noha eléggé elnagyolja, felszínesen kezeli a kimeríthetetlen témát. Utóbbi pedig szívszorító, drámai

hangvételő novellákban és regényekben pingál árnyalt és monumentális freskót róla. Tervezett regénytrilógiájából sajnos csak kettővel készült el (melyekkel hatalmas vihart kavart az értelmiség körében!), s halála miatt a második is csiszolatlan, töredezett torzó maradt (maga is elégedetlen volt vele). Viszont az első rész valódi remekmű, a legolvasottabb könyvei közé tartozik. Nincs módomban, hogy elemezzem a jelzett alkotásokat; helyettük inkább a (nép- és mű-) dalokból szakítanék egy szín pompás mezei csokrot, megfejeelve *Arany János* szépséges költeményével.

„Zsindelyezett a mizselyi csárda,
Rezgő pohár, víg muzsika járja,
Jó bor mellett, cigány mellett,
Betyárok közt énekelget
Kocsmárosné kökényszemű lánya.”

„Teremtéskor azt mondta az Úristen,
Hogy a földön betyárgyerek is legyen.
Ha a földön betyárgyerek nem volna,
A jó gazda sohase imádkozna.”

„Betyár vagyok, annak hívnak engemet,
Bárki mondja, nem szégyellem nevemet.
Az is lehet, mégpedig nem sokára,
Szükség leszen honvédra vagy huszárra.”

„Ruzsa Sándor nem katonának való,
Gyenge testyit feltöri a szilaj ló.
Dupla fényes fegyver kiláccik a subából,
Ruzsa Sándor nem fil harminc zsandártól...”

„Mert magyarok a szüleim,
Magyarok két testvéreim,
Magyarország az én hazám,
Magyar leány az én rózsám.
Ne nézzétek vétkeimet,
Tekintsétek bús fejemet,
Én becsülettel akarom
Bevégezni feladatomban.
Elmegyek, s rácot gyilkolok,
Hatért hatvan fejet hozok,
A harcban is vezér leszek,
Csak aztán kegyelmet nyerek!”

„A Savanyó hamuszín subája
Elakadt a cserfabokor ágába,
Cserfabokor ereszd el a subámat,
Ha úré vagy, ha paraszté, leváglak.”

„Kértem Marcit az egekre,
Hogy ne menjen Fegyvernekre.
De nem hajlott kérésemre,
Bánatot hozott szívemre.”

„Azt kérdezik, mi a nevem,
hol az utazólevelem?
Megállj zsandár, megmutatom,
csak a lajbim kigombolom!
A lajbimat kigomboltam,
pisztolyomat előkaptam,
kettőt mindjárt agyonlőttem,
ez az utazólevelem!”

„Sobri Jóska mostan éli világát,
Porkolábné jól viseli a dolgát,
Ölelés és csók közt telt el ideje,
Sajnálja, hogy kitelt a büntetése.
Marasztalja tovább is őt az asszony:
Maradj itt még szerelmes galambom.
De a törvény azt mondja, hogy elég,
Menjen, aki kitöltötte idejét!”

„Zöld erdőben táncolnak,
kávéházban mulatnak,
esznek, isznak, dalolnak,
pandúr elől nem futnak.”

„Lápfő határán búsul az a nagy fa,
híres Sobri Jóska aluszik alatta.
Olyan mélyen alszik a fekete földben,
nem is tudja, hogy a sírját fű benötte.
Sötét holló szállott a fa tetejére,
nézi a sírt, fejét sem fordítja félre.
Lassan járj ott pajtás, holló meg ne hallja,
el ne szálljon onnajt, Sobrit hadd sirassa.”

„Zavaros a Tisza, nem akar apadni,
Az a híres Bogár Imre által akar menni.
Által akar menni, lovat akar lopni,
Debreceni zöld vásárban pénzt akar csinálni.
Pénzt akar csinálni, subát akar venni,
Deli Marcsát, a babáját bé fogja takarni. (...)
Harangoznak délre, fél tizenkettőre,
Hóhér mondja, Bogár Imre, álljál fel a székre.
Kiszáradt a Tisza, csak a sara maradt,
Mehalt szegény Bogár, csak a híre maradt.”

„Pusztá-csárda két oldalán ajtó,
Oda ugrat pejparipán Patkó.
Szép csárdásné, úgy adja fel a szót,
Látott-e már egy lovon hét patkót?
Ha nem látott, jöjjön ide, láthat,
Négyet visel e gyönyörű állat,
Az ötödik magam vagyok, nemde?
Kettő meg a csizmámra van verve.”

Arany János

Rózsa Sándor
(1849)

Rózsa Sándor, Rózsa Sándor,
Hova lettél?
Mevagy-e még, harcolsz-e még,
Vagy elestél?
Megvan-e még az a híres
Karikásod,
Akivel úgy meg-meghajtád
A vad rácot?

Derék magyar Rózsa Sándor,
Ha magyar kell,
Fel is ér a granicsárból
Vagy ötvennel.
Mert a félszet kiskorában
Ha ismerte,
Rossz feje volt, a nevét is
Elfelelte.

Félni rossz, de jó tartani
Néha-néha,
Sokszor esik az emberen
Kuruc tréfa:
Sándoron is, ki az oka,
Hogy megesett?
Kár volt jobban nem vigyázni
Egy keveset.

Kivezeték istállóból
Paripáját,
Leakaszták a fogasról
Karikását,
Fegyvereit összeszedék
Egy rakásba:
Úgy nyomák meg szegény Sándort
Vetett ágyba!

Illyen-olyan szedte-vette
Cudar népe,
Így ejtitek ti az embert
Kelepcébe?
No, várjatok – de itt osztán
Mecifrázta –,
Belékerül ez a játék
Öt-hat rácba.

Ennyit mondott. Nem is szóla
Másnap estig;
Naplementkor kivezették,
Hogy elvesztik.
Körülfogták renyhe rácok,
Szerviánok,
Kopasz szájú hetyke tisztek,
Kapitányok.

Rózsa Sándor, megszorultál
Most az egyszer;
Egy anya szült: innen ugyan
Nem menekszel.
Jobb lesz neked könyörögni
Térden állva,
Mint nyakason bevágtatni
A halálba.

Kérne is ő, szépen kérne,
De ha nem tud.
Körülhordja a szemét, de
Nincs egérút.
Rést keres a sokaság közt,
Merre nyílna; –
Azt műveli két szeme, mint
A vasvilla.

Kutya madzsar! lement a nap,
Este van rád:
Add számon a sok jó vitézt,
Sok szép marhát.
Egy halálod száz halálnak
Semmi ára:
Elevenen kínozzunk a
Másvilágra.

De ha mégis megtanítasz
Hamarjában,
Hogy kell bánni ostoroddal
A csatában,
Rövidítünk a halálnak
A cifráján:
Hat golyó száll egy fészekbe
Szíved táján.

Egyet gondol Rózsa Sándor,
Hogy attól még
Más ember csak gondolva is
Elirtóznék.
Ide hát a karikásom
Jobb kezembel!
Szellőfogó paripámat
Fölnyergelve!

Szellőfogó paripáját
Fölnyergelik,
Hosszú cifra szij-ostorát
Előveszik:
Nyerít a ló örömeben,
Az ostor is
Megöleli jó gazdáját
Háromszor is.

Rajta, rajta, hív paripám,
Karikásom!
Nem eleget látott a rác,
No, hadd lásson.
Tiszt uramék megkövetem:
Egyszer-másszor
Így, meg így tett ostorával
Rózsa Sándor.

Avval neki! az urakat
Verni képen,
Jobbra-balra, össze-vissza,
Mindenképen.
Szerencsés rác, akinek csak
Kék a háta,
Hogy a hollónak valóját
Ki nem vágta.

Szerencsés rác, aki jókor
Elfuthatott,
Ki Rózsának, ostorának
Helyet adott.
Mint egy szerű, annyi helyen
Ő a gazda,
Meg sem is áll, míg ki nem ér
A szabadba.

Akkor kezdi rossz fegyverét
Csattogtatni,
Komisz porát nagy hiába
Puffogtatni,
Bolond esztét – de már későn –
Szánja-bánja,
Eb a lelke sok vadráca,
Szerviánja.

Fütyülő kis ónmadarak,
Fütyüljetek!
Lám, no, én is vígan futok
Tiveletek.
Mit izentek gazdátoknak?
Éjfél tájban
Lagzi lesz a szerviánok
Táborában.

Lett is lagzi; megtartotta
Rózsa Sándor,
Mint azelőtt, meg azóta
Egynehányszor.
Kenyerét, borát a rácnak
Ő fogyasztá:
Barna földet evett a rác,
S vért ivott rá.

Lássunk egy mintát a népi kézművességből is. Ebben és számos hasonló fafaragásban a betyár (a föld porából) szinte szakrális (égi) magasságokba emelkedik. Minden kelléke megtalálható itt egy misztikus utazásnak (táltos paripa, életfa, tuli-

pán stb.); s ha alaposabban megfigyeljük a művet, bizony az állatövi utalások is föllelhetők rajta, miáltal az egész kompozíció kozmikus dimenziókba s a Teremtő oltalma alá helyeződik. Valóságos „csodának” lehetünk szemtanúi!

Színezett tükrös, domború faragással.
Felirata: „Itt utazik Bogár Imre”

Befejezésül térjünk vissza a jelenkor szomorú realitásába. Gondoljuk át egy pillanatra, hogy milyen fertőben, miféle vad, élheterlen világban robotolunk, mily’ alacsony nívón vegetálunk napjainkban? Vessük össze a betyárok sokat kárhozott bűneit a mostani országvesztő, népirtó maffiák garázdálkodásával és állami terrorjával. Ugye üdvös lenne 150-200 évet visszamenni az időben? Vegyük észre, hogy Rózsa Sándor és társai földre szállt angyalok voltak 20-21. századi „törvényes vezetőinkhez” képest. Akkor még „titkos féreg” foga rágta a nemzetet, most ránk uszított mohó ragadozók szagatják szét a húsunkat, vámpírok szívják el az utolsó csepp vérünket, alvilági démonok fertőzik meg a lelkünket. Ennél már a pokol se lehet ijesztőbb, ennyi kores, amorális parazita még soha nem támadt a magyarságra! Akkor csupán pár száz betyárlegénnyel kívántak leszámolni, most egy egész nemzetet próbálnak eltüntetni a térképről! Azok a szerencsétlen számkivetettek csak élni akartak, és sohasem okoztak fölösleges szenvedést senkinek. Ezek a brigantik, ezek a szívtelen pribékek semmivel se törődnek magukon kí-

vül, lelopják a napot az égről, s mindenkit halálba kergetnek! Ők bezzeg nem bujkálnak, nem óvatoskodnak, nincs bennük „betyáros szemérem”, hanem a legotrombább nyíltsággal zúzzák be a koponyánkat, metszik át a torkunkat. Aki nem teljesen vak és gyengeelméjű, világosan láthatja, érzékelheti a különbséget akkor és most, azok és ezek között. Hejh, ha még egyszer megadatna, hogy úgy istenigazában, betyáros virtussal rendet vághatnánk sírásóink, hóhéraink tömegében! Nyilván örökre elfogyna a kedvük, hogy valaha is ártsanak nekünk.

Véleményem szerint az elfajult társadalmi rothadást, az állami (háttérhatalmi) bűnözést nem lehet kívülállóként, magányos farkasként, a társadalomból kivonulva csökkenteni vagy megszüntetni. Bár mindig voltak efféle kísérletek, legföljebb átmeneti enyhüléseket hoztak, azonban a kiváltó okokat sohasem törölték el. Ezek a mindnyájunkat (a magyarságot s az egész emberiséget) érintő problémák, az egészséges, szabad életet ellehetetlenítő visszasságok csak egyetemes összefogással, közös akarattal, a társadalmon (s a tör-

vényes renden, már ha létezik ilyen) **belül maradvá orvosolhatók**, még akkor is, ha kínunkban s kilátástalannak tűnő helyzetünkben hajlamosak vagyunk külön ösvényeken járni. Megértem tehát a betyárokat, méltányolom jobbító küzdelmeiket, áldozataikat, mégsem állíthatom őket példának bárki, különösen az ifjúság elé, hiszen eleve bukásra vannak (voltak) ítélve. Az ő életfelfogásuk, lázadásuk sokunk számára rokonszenves lehet, akár az ösztönös ellenállás, a bátorság, hősiesség szinonimája is; viszont követni mégsem érdemes őket, mert nem hozhat gyökeres változásokat, nem vezethet el bennünket a tartós (örökkévaló?) igazság, függetlenség és önrendelkezés kivívásához, azaz a pusztító gyarmati leigázottságból való kitöréshez és fölemelkedéshez. Nincs kifogásom a mai betyárok (betyárokodók?) ellen sem, de nekik is tudomásul kell venniük, hogy **elmúltak a „daliás idők”**, s nincs sok értelme nosztalgizálni, mert ez csak fölösleges energiapocsékolás. Az eredményt, a hatékony megoldást másutt kell keresni, de ezt már jómagam is számtalan írásomban kifejtettem. **Ennek dacára őrizzük meg az egykori vitéz betyárok, kiváltképpen Rózsa Sándor emlékét, akik zömmel vérbeli hazafiak voltak, s bár nem értek el átütő sikereket, legalább megpróbálták harcolni (ésszel és erővel) az elnyomás, a sátáni gonoszság ellen.**

FORRÁSOK, IRODALOM

Murgács Kálmán: Kik is voltak azok a betyárok?

Krúdy Gyula: Rózsa Sándor (A betyárok csillaga Magyarország történetében)

Móricz Zsigmond: Betyár + Barbárok + Rózsa Sándor a lovát ugratja + Rózsa Sándor összevonja szemöldökét

Bálint Sándor: Történetek a szegedi betyárvilágból

Békés István: Magyar ponyva Pitaval

Magyar Néprajzi Lexikon

Küllős Imola: Betyárok könyve

Szűcs Sándor: Betyárok, pandúrok és egyéb régi hírességek + A régi Sárrét világa

Szenti Tibor: Betyártörténetek (Betyárvilág a Dél-Alföldön)

Tömörkény István: Betyárlegendák

Veszelkáné Gémes Eszter: Történetek Rózsa Sándorról

Szentesi Zöldi László: Rózsa Sándor – legenda és valóság

Tóth Máté: A betyárok világa (Kuruc.info)

Internetes honlapok témába vágó cikkei

Rózsa Sándor – színes magyar tévéfilmsorozat (*Oszter Sándor*, 1971)

Sobri – kalandfilm (2002)

Szomjas György: Rosszemberek + Talpuk alatt füttyül a szél (játékfilmek)

Betyárok kocsmában és börtönben (Internet)